

Investigation of Empathy Levels of the Psychological Counselors Who Work In the Elementary Schools

F.Ebru İkiz¹

ABSTRACT: The purpose of this study was to investigate the empathic ability and empathic tendency levels of counselors who work in elementary schools according to various socio-demographic variables. Participants were 71 elementary school counselors work in Izmir, Turkey. Data were analyzed using statistical techniques. Results showed that there is no statistically significant difference on the empathic skill levels according to age, time of working, engagement status and having children whereas having children has significant effect on participants' empathic tendency. Significant results were given related to gender and the personal perception on self efficacy. Implications for counseling and guidance process at the elementary level were discussed.

Keywords: Elementary education, counselor, empathic ability, empathic tendency, safe school

SUMMARY

Purpose and significance: This study investigated the empathic ability and empathic tendency levels of elementary school counselors according to their gender, age, time of working, engagement status, having a child and personal perception of self-efficiency on being empathic. Findings showed the capability of counselors on empathy and the effective variables on them in order to develop appropriate university education programs, to examine skilled and credential counselor profile and offer community-wide suggestions for elementary school counseling.

Methods: This research is a descriptive and a correlational study in which the samples' existing levels on variables are determined by inventories and than they are correlated according to socio-demographic variables. Participants were 71 elementary school counselors. The data was gathered by The Empathic Ability Scale (Dökmen, 1988) and The Empathic Tendency Scale (Dökmen, 1988) and a questionnaire which was developed by the researchers.

Results: Results showed that age, time of working, engagement status of counselors have not statistically significant effect on their empathic ability and empathic tendency levels. Gender had found to be effective on empathic tendency levels and women had statistically higher scores than men. Personal perception of self efficacy on being empathic and having a child had found to be effective statistically on participants' empathic tendency.

Discussion and Conclusions: According to the results, empathic tendency of women is higher than men and this was found to be parallel with the child growing tendencies and the gender role expectations of Turkish culture. Participants who claimed to have child had higher scores on empathic tendency than the others. Being a parent leads to the generation of new opinions about life and results in the enhancement of interpersonal relationships and skills. This result was reflected Ericson's psychosocial crisis theory. Participants who claimed to be effective on being empathic had higher empathic tendency level than the others. Since the tendency to be empathic grows by child rearing styles of parents during childhood, self efficiency has impact on empathic tendency. Especially in counseling, person's self perceptions seem to be an important indicator of their capabilities. Counselors have to have empathic skills which can be developed by education and have to integrate their empathic capacities to elementary school atmosphere in order to develop and maintain school-wide preventive and developmental programs to cope with the differentiated needs of students and violence among them; to enhance parents' and teachers' efficiencies, as well.

¹ Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, ebru.ikiz@deu.edu.tr

İlköğretim Okullarında Çalışan Psikolojik Danışmanların Empati Düzeylerinin İncelenmesi

F.Ebru İkiz²

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, ilköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmanların empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerinin belirlenmesi ve farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırmaya İzmir ili metropol bölgedeki okullarda çalışan toplam 71 psikolojik danışman katılmıştır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda ilköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmanların empatik beceri puan ortalamalarının yaşa, kaç yıldır çalışıyor olduğuna, medeni duruma ve çocuğu olup olmamasına göre farklılık göstermediği, ancak çocuğu olanların empatik eğilim düzeylerinin çocuğu olmayanlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır ($p<.05$). Empati kurmada kişisel yeterliliklerini algılayışlarına ve cinsiyetlerine göre anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Güvenli bir okul atmosferine ulaşmada psikolojik danışmanın yeterlikleri, ilköğretimde psikolojik danışma hizmetleri ve önleyici hizmetler açısından olası doğurgular tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: ilköğretim, psikolojik danışman, empatik beceri, empatik eğilim, güvenli okul

GİRİŞ

Son yıllarda okullarda çatışma, zorbalık, madde kullanımı gibi olumsuz davranışların ve alışkanlıkların etkilerinin arttığı, alan yazınında bu konuların nedenlerinin incelenmeye çalışıldığı ve gençleri bu yaklaşımlardan uzak tutma yollarının araştırıldığı görülmektedir (Erkan, 2006; Külahoğlu, 2004; Korkut, 2004). İlköğretim dönemi bireyin en az sekiz yıl ve yaklaşık yirmi yıl sürecek olan okul yaşantısının başlangıcını oluşturmaktadır, dolayısıyla bireyin yaşamında okul hayatına yönelik temel tutumları geliştirdiği, güçlü bir sosyalleştirme gücüne sahip (Thompson, 2002; Borders, 2002) önemli bir dönemdir. İlköğretim döneminde dinlemeyi, iletişim kurmayı, empatiyi, görgü kurallarını, öğrenmeyi, çalışmayı, sosyalleşmeyi öğrenmesi bireyin sonraki yıllarını nasıl geçireceğine temel oluşturmaktadır.

İletişim iki birim arasında birbiriyle ilişkili mesaj alışverişi, bir başka deyişle bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma sürecidir, iletişim süreci bir birim tarafından üretilen ve diğer birim için anlamlı olan ve onu etkileyen mesajlardan oluşmaktadır (Morgan, 1993:167). Schützenberger'e göre (1995; akt.Alkaya, 2004) kişinin kendi duygularını işe karıştırmadan karşısındakini ayrı bir birey olarak kendi gerçekliği içinde kavramasını, anlamasını ve onun olanaklarını tahmin etmesini sağlayan bir duygulanım durumu ise empatidir. Okul ortamında öğretmenler ve diğer yetişkinlerle aynı zamanda yaşlılarla kurulan ilişkilerin niteliği, empatiye dayalı iletişim kurulması (Thompson, 2002), okul uyumunu ve gelecekteki okul başarısını belirleyen, olumlu, karşılıklı ilişki örüntüleri oluşmasına kaynak oluşturan temel etkileşimlerdir (Burant, 1999; Borders, 2002; Houser, 1998; Humpries, 1999). Bir çocuğun sosyal ve duygusal açıdan yoksunluk veya kırılma yaşamması ise yine onun sonraki yıllarını nasıl geçireceğine temel oluşturmakta (Borders, 2002) ve ortak yaşam alanlarını paylaşmada, işbirliği yapmada zorluklar yaşammasına neden olabilmektedir.

Okul rehberlik etkinliklerinin alanını "öğrencinin kişilik gelişimi ve çevresine uyumu ile ilişkili olan hizmetler" oluşturmaktadır. Okul psikolojik danışmanları, okul ortamında öğrencilerin şiddet, çatışma, davranış bozukluğu, duygusal bozukluk, madde kullanımı ve öğrenme güçlüğü yaşamaları durumunda ailelerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin temel başvuru kaynağı olarak

² Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, ebru.ikiz@deu.edu.tr

görülmektedir (Butler ve Constantine, 2005; D'andrea, 2004). Okul psikolojik danışmanları zorluğa maruz kalan ve zorluğu yaratan öğrencilere danışma hizmetleri sağlamanın yanı sıra, toplumda giderek artan kompleks ve pervasız şiddet türleriyle baş etmede (D'andrea, 2004), ortaya çıkmasını önlemede (Korkut, 2004) okullarda kapsamlı önleyici gelişimsel programlar yürütmede (Erkan, 2006; Külahoğlu, 2004; Nazlı, 2003) adeta bir lider olarak profesyonel ve etik bir sorumluluğa sahiptir.

Psikolojik danışma hizmetinin temel yöneliminin bugüne dek “yöneltme” olması nedeniyle, bu misyon ile örtüşmediği için ilköğretim çağındaki çocukların, ailelerinin ve hatta ilköğretim kurumlarında çalışan eğitimcilerin psikolojik danışma hizmetlerine ihtiyaç duyabileceği geç anlaşılmıştır. İlköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmanlar aslında ülkemizin geleceğinin akıl sağlığını korumaya ve geliştirmeye yönelik hizmet veren öncülerdir (Akboy ve İkiz, 2007: 169). Bu kişiler ülkemizde çoğunlukla hem birinci kademedem hem de ikinci kademedem sorumludur. İlköğretim birinci kademedem sabit ve durağan bir öğrenci grubu varken, ikinci kademedem ise erinlik özellikleri de gösteren, aynı ortamda bulunan farklı fiziksel ve duygusal olgunlukta olan öğrenci grubu vardır (Akboy ve İkiz, 2007; Erkan, 2006; Külahoğlu, 2004; Nazlı, 2003). Genel olarak bakıldığında aile ilgisi ve katılımının yoğun olduğu bu son çocukluk döneminde öğrenciler bazı toplumsal özellikler gösterirler. Bunlar aşırı duyarlılık, kolay etkilenme, karşıt görüşte olma, rekabet etme ve sorumluluk üstlenmedir (Yavuzer, 2007). Okul psikolojik danışmanları çocukların hem tek hem de toplumun bir parçası olduklarını hissetmelerine; yeni sosyal ve cinsiyet rolleri edinmelerine; kendilerine yönelik olumlu tutumlar geliştirmelerine; problem çözme ve karar verme becerileri geliştirmelerine; başarı ve başarısızlık yaşamaya uyum sağlayabilmelerine; kariyer ve eğitsel hedefler oluşturabilmelerine; sahip oldukları toplumsal özelliklerin yol açabileceği içsel ve ya dış kaynaklı stres ile kişilerarası ve karmaşık sorunları yapıcı yollarla çözmeyi öğrenmelerine yardımcı olacak kişilerdir (Akboy ve İkiz, 2007).

Psikolojik danışma hizmeti kapsamlı gelişimsel rehberlik ve psikolojik danışma programlarının vazgeçilmezidir; öğrencilerin kişisel ve sosyal gelişimlerini destekleyerek, onların eğitsel ve kariyer gelişimlerini teşvik etmek amaçlıdır (Nazlı 2003:53; Erkan, 2006; Külahoğlu, 2004). Myrick (1997)'e göre gerek bireysel danışma gerekse küçük grup danışması danışman ve öğrencilerin bir problem yada bir ilgi üzerinde çalıştıkları, fikir, duygu ve davranışların açıklandığı kişisel etkileşimdir. Psikolojik danışmanlık sosyal etki yaratan bir yardım etme ilişkisidir (Toriello ve Strohmer, 2004). Bu ilişki saygı, içtenlik, koşulsuz kabul ve empati ile oluşturulan bir atmosferde, yardımı alan kişinin yaşamında istediği değişimleri yapabilmesi için psikolojik danışmanın uzmanlığını, çekiciliğini ve güvenirliliğini ortaya koymasını gerektirmektedir.

Etkili bir danışman olmak bilgi, beceri ve farkındalık gerektirmektedir (Johns, 1996). Psikoterapide muhtemel değişim ve gelişimin temel belirleyicisi, terapötik ilişkinin kendisidir. Bu terapötik ilişkinin anlık yapılandırılmasının terapistin kendi yaşamını anlamlandırması, kendi stres ve travma durumlarının üstesinden gelmesi ve kendi ruhani gelişimini sağlaması açısından çeşitli etkileri olabilmektedir (Jodry, 2003). Günümüzde kültürel farklılaşma oranı, parçalanmış aile oranı artmaktadır. Buna bağlı olarak öğrenciler okul ortamında karmaşık ihtiyaçları ile bulunmaktadır (Butler ve Constantine, 2005). Danışmanların artan psikolojik ve duygusal taleplerini karşılayamadığını hissetme ve kurumlarında kendilerine aşırı yüklenilmiş olduğunu hissetme (Drake ve Hebert, 2002) psikolojik danışmanların tükenmişlik yaşamalarına neden olmakta ve onların temel danışma becerileri konusundaki yeterliklerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır (İkiz, 2006).

Bir psikolojik danışmanın başarılı olması, onun strateji, teknik ve yönelim açısından donanımlı olmasına ve ilk oturumda kurulan güven düzeyine bağlıdır. Güven, empatik ortamda kullanılan iletişim becerilerinin etkisiyle gelişir (Okun, 1997). Empati, diğer kişinin duygu ve düşüncelerini, davranışlarını onun bakış açısıyla anlamadır; iletişim ve danışma becerilerinin etkiliği için önkoşuldur (Dökmen, 2004; Chunk ve Bemok, 2002; Cormier ve Cormier, 1991; Okun, 1997). Birey kendi duyularına ne kadar açık ise karşısındakinin hislerinin okumayı da o derece becerebilmektedir. Başkalarının ne hissettiğini kaydedememek duygusal zeka bakımından büyük bir eksiklik, sahip olmayan kişi aktaramaz, öğretmez (Goleman, 1995). Bireyin kendi duygularını tanımlama güdüsü ve becerisi onun empatik tepki vermesini kolaylaştırmaktadır. Bu duygusal içgörü, çıkarımlar yapma yoluyla empatik tepkilere dönüşmektedir (Bryant, 2003). Kişilerin günlük

yaşamındaki empati kurma potansiyeli ve sosyal duyarlılığı, onun empatik eğilimidir (Dökmen, 1988). Empati kurabilmeye ve becerikli olarak empatik tepki verebilmeye yatkınlık durumudur.

Empatik beceri ise, kişilerin çevrelerindeki insanların algılarını, düşüncelerini, duygularını ve tutumlarını doğru olarak anlaması ve ona geri bildirmesi becerisidir (Sargin, 1993), çıkarım yapma becerisini de içermektedir. Çıkarım yapma, bireyin sözsüz ifadeleriyle söylediklerini birleştirerek onu anlama ile birleştiğinde empatinin bir bileşenidir (Bryant, 2003) ancak empatik beceri, durumla ilgili empatik anlayışın karşındaki kişiye iletilmesi ile tamamlanmaktadır (Dökmen, 2004). Empati diğeri yönelimli” bir tepkidir. Empati hisseden bireyler, diğeri perspektifinden aktarılan duruma ilişkin duyuşsal bir tepki geliştirmezler. Diğeriinden bağımsız bir tepki geliştirirler ve verdikleri tepki “diğeri anlama” odaklıdır (Bryant, 2003:113). Bireyler belirli durumlara ilişkin farklı deneyimlere sahip oldukları için, dikkatlerinin odağına bağlı olarak aynı durumu farklı algılayabildikleri için ve hem empatik eğilim hem de genel duygu durumu açısından mizaç farklılıkları olduğu için empatik beceride bireysel farklılıklar bulunmaktadır (Baston ve ark, 1987). Bu nedenle empatik beceri ve empatik eğilim düzeyinin bir arada ve bireysel değişkenler doğrultusunda incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Psikolojik danışmanlar hem öğrenciye doğrudan psikolojik danışma hizmeti sunmasıyla hem de öğretmen, okul personeli ve ailelere konsültasyon hizmeti sunması dolayısıyla, çocukların entelektüel, kişilerarası ve duyuşsal gelişimlerine katkı sağlamaya çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çocukların gelişimlerinin yanı sıra, öğretmen ve ebeveynlerin de gelişimlerini güçlendirebilecek özkaynaklara, becerilere ve bilgisel donanıma sahip olduğu ve böylesi kapsamlı bir kaynağı temsil ettiği düşünülmektedir (Thompson, 2002). Ayrıca ASCA standartları ve büyük bir araştırma yoğunluğu da okul psikolojik danışmanlarının pratik problem çözme ve etkili program yürütme açısından en değerli bilgi ve beceri kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır (Bell ve ark, 2000; Carruthers ve ark, 1996; Zinck ve Littrell, 2000). Psikolojik danışmanların özkaynaklarının temelini oluşturan mevcut empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin belirlenmesinin onların beklentileri karşılama ne derece yeterli olduklarına ışık tutabileceği için önemli olduğu düşünülmektedir.

Okullarda karmaşıklaşan problem durumları ve ihtiyaç alanlarıyla baş edebilmelerinde, gereken önleyici ve geliştirici hizmetleri yürütebilmelerinde okul psikolojik danışmanlarının kişisel ve mesleki yeterliklerinin önemli ve adeta bir başlangıç noktası olduğu düşünülmektedir. Literatüre bakıldığında, genel olarak öğrencilerin yarattıkları veya maruz kaldıkları zorlu durumların (şiddet, zorbalık ve çatışma gibi), buna sebep olabilecek duygu durumlarının (öfke ve kaygı gibi), beceri eksikliklerinin ve geliştirilmesinin (sosyal beceri ve iletişim becerileri gibi) incelendiği ancak bunların ve benzerlerinin öğretmenler ve hatta psikolojik danışmanlar tarafından yaşanıp yaşanmadığının, onların bu gibi durumlarla başa çıkabilecek yada etkili program yürütecek becerilere sahip olup olmadıklarının yeterince ilgi odağı olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada ilköğretim okulunda çalışan psikolojik danışmanların empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin incelenmesi amaçlanmış, farklı sosyodemografik değişkenler açısından incelenmesi yürütülmüştür.

YÖNTEM

Metod: Bu çalışma, var olan durumun belirlenmesi ve incelenmesi amacıyla betimsel ve karşılaştırmalı bir araştırmadır. Bu doğrultuda ölçeklerden elde edilen veriler, bilgi formundan elde edilen verilere göre analiz edilmekte ve incelenmektedir.

Katılımcılar: Araştırmaya İzmir ili metropol bölgede ilköğretim okullarında çalışan 71 psikolojik danışman katılmıştır. Katılımcıların 55’i (%77,5) bayan, 16’sı (%22,5) baydır. Katılımcıların 35’i (%49,3) 23-30 yaş aralığında, 15’i (%21,1) 31-40 yaş aralığında ve 21’i (% 29,6) 40 yaşın üstünde olduğunu; 28’i (39,4) meslekte 0-5 yıl arasında çalışıyor olduğunu, 27’si (%38) 6-10 yıldır çalışıyor olduğunu, 16’sı (22,5) 10 yıldan fazladır çalışıyor olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların 36’sı (%50,7) evli, 35’i (%49,3) bekar. 28’i (%39,4) çocuk sahibidir, 43’ünün (%60,6) çocuğu yoktur. Katılımcıların 26’sı (%36,6) empati kurmada kendilerini kişisel olarak yeterli algıladıklarını, 37’si (%52,1) kendilerini kişisel olarak çok yeterli algıladıklarını, 8’i (%11,3) yetersiz algıladıklarını belirtmişlerdir.

Veri Toplama Araçları: Araştırmada veri toplama aracı olarak Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Beceri Ölçeği, Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği ve araştırmacı tarafından katılımcıların sosyodemografik özelliklerini belirlemek amacıyla geliştirilen bilgi formu kullanılmaktadır.

Empatik Beceri Ölçeği: Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Beceri Ölçeği-B formu günlük yaşamla ilgili kısa paragraflarla ifade edilmiş altı ayrı durumdan oluşmaktadır. Verilen her bir durumun altında, bu durumdaki kişiye söylenebilecek birer cümlelik 12 tepki cümlesi yer almaktadır. Bireylerin 12 tepki cümlelerinin içinden birinci önemli, ikinci önemli, üçüncü önemli ve dördüncü önemli tepkileri bulmaları istenmektedir. Bunun yanı sıra deneklerin “problemlerle ilgisiz” tepkiyi de bulmaları istenmektedir. Bu, bireylerin dikkatini kontrol etmek amacıyla konmuştur. Ölçekte toplam 6 tane ilgisiz tepki bulunmaktadır.

Bireylerin her bir probleme ilişkin seçtikleri 4 tepki puanlanmakta ve testin tamamından, toplam 24 tepkiden aldıkları toplam puan dikkate alınmaktadır. Puanın yüksek olması empati becerisinin yüksek olduğunu, düşük olması ise becerinin düşük olduğunu göstermektedir. Eğer denek, durumlara ilişkin belirlenen ilgisiz tepkilerden bir tanesini bile seçerse, ölçeği yeterince okumadığı gerekçesiyle formu değerlendirilmeden çıkartılmaktadır.

Dökmen (1988) tarafından yürütülen güvenilirlik çalışmalarına göre ölçeğin 64 kişilik bir gruba üç hafta arayla iki defa uygulandığında bu iki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki ilişki $r=.91$; cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $.83$ olarak bulunmuştur. Geçerlik çalışmalarına göre, Empatik Beceri Ölçeği-B formu, klinik psikoloji ve psikolojik danışmada en az master derecesine sahip 14 kişilik bir gruba ve psikoloji eğitimi almamış 14 kişilik bir başka yüksek tahsilli gruba uygulanmıştır. Sonuçta birinci grubun tüm üyelerinin 7. ile 10. basamaklar arasında empatik tercihte buldukları, ikinci grubun empatik tercihlerinin ise 2. ile 8. basamaklar arasında dağıldığı görülmüştür. İki grubun empatik beceri puanları arasında anlamlı farklılıklar olduğu ortaya konmuş ve ölçeğin ölçme geçerliğine sahip olduğu ifade edilmiştir ($t=6,77, sd=26, p<0.001$).

Empatik Eğilim Ölçeği: Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeğinin amacı, kişilerin günlük yaşamdaki empati kurma potansiyellerini ölçmektir. 20 maddeden oluşan ölçek likert tipi olarak hazırlanmıştır. Maddelerin yarısı, bireylerin “evet” deme eğilimlerini dengelemek için negatif anlamı yazılmıştır. Bireyler maddelerdeki görüşe ne derece katıldıklarını her bir maddenin yanında verilen, “1-5” arasında değişen değerlerden birini işaretleyerek belirtmektedirler. Elde edilen toplam puan deneklerin empatik eğilim puanlarını ifade eder. Puanın yüksek olması empatik eğilimin yüksek olduğunu, düşük olması ise empatik eğilimin düşük olduğunu gösterir.

Dökmen (1988) tarafından yürütülen güvenilirlik çalışmalarına göre ölçek 70 kişilik bir öğrenci grubuna üç hafta arayla iki defa uygulanmış, bu iki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki ilişki $r=.82$ bulunmuş; deneklerin, ölçeğin tek ve çift maddelerinden aldıkları puanlar arasındaki ilişki ise $r=.82$; cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $.88$ olarak bulunmuştur. Geçerlik çalışmalarına göre, 24 kişilik bir gruba Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişisel Tercih Envanterinin “Duyguları Anlama” bölümünü uygulamış, benzer ölçekler katsayısı $r=.68$ olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi: Bilgi formundan elde edilen verilerin betimleyici istatistik yöntemi ile analiz edilmiş, frekans dağılımı ile belirtilmiştir. Ölçeklerden elde edilen puan ortalamalarına ilişkin veriler, bilgi formundan elde edilen verilere göre Anova, t testi, Kruskal Wallis ve Mann-Whitney U ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

Katılımcıların yaşa göre dağılımları incelendiğinde, empatik beceri puan ortalamalarında ($F=,451, p>.05$) ve empatik eğilim puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($F=,944, p>.05$). Katılımcıların kaç yıldır çalışıyor olduklarına göre dağılımları incelendiğinde, empatik beceri puan ortalamalarında ($F=,821, p>.05$) ve empatik eğilim puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($F= 2,921, p>.05$).

Katılımcıların medeni durumlarına göre empatik eğilim ve empatik beceri puan ortalamaları incelendiğinde evli olanların empatik beceri puan ortalamasının ($\bar{x}= 184,55$) bekar olanlara göre ($\bar{x}= 181,91$) ve empatik eğilim puan ortalamasının ($\bar{x}= 9,25$) bekar olanlara göre ($\bar{x}= 75,22$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan *t* testi sonuçlarına göre evli olanların empatik eğilim puan ortalamalarında ($t= 1,408, p<.05$) ve empatik beceri puan ortalamalarında ($t=,601, p<.05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır. Katılımcıların cinsiyete göre empatik eğilim ve empatik beceri puan ortalamaları Mann-Whitney U analizi sonuçları Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. *Empatik beceri ve empatik eğilim düzeyinin cinsiyete göre U testi sonucu*

	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	<i>p</i>
Empatik Eğilim	Bayan	55	40,69	2238,00	182,00	.000*
	Bay	16	19,88	318,00		
Empatik Beceri	Bayan	55	36,73	2020,00	400,00	.582
	Bay	16	33,50	536,00		

* $p < .05$

Tablo 1 incelendiğinde, bayanların empatik eğilim puan ortalamalarının bayanların empatik eğilim puan ortalamalarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Katılımcıların çocuğu olup olmamasına göre empatik eğilim ve empatik beceri puan ortalamaları *t* testi sonuçları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. *Katılımcıların çocuğu olup olmamasına göre empatik beceri ve empatik eğilim düzeyi t- testi sonuçları*

		N	$\bar{x}$	SD	<i>t</i>
Empatik Beceri	Çocuğu var	28	185,39	16,59	,787
	Çocuğu yok	43	181,86	19,61	
Empatik Eğilim	Çocuğu var	28	80,46	5,82	2.028*
	Çocuğu yok	43	75,18	8,38	

* $p < .05$

Tablo 2’de görüldüğü gibi, katılımcıların çocuğu olup olmamasına göre empatik beceri puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamış ($t=,787, p>.05$), empatik eğilim puan ortalamalarına bakıldığında ise, çocuğu olanların ($n= 28, \bar{x}= 80,46$), çocuğu olmayanlara göre ($n= 43, \bar{x}= 75,18$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu ($t= 2,028, p<.05$) saptanmıştır. Katılımcıların empati kurmada kendi yeterliliklerine ilişkin algıları ile empatik beceri ve empatik eğilim puan ortalamaları arasındaki farklılık Kruskal Wallis ile analiz edilmiştir, Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3. *Empatik beceri ve empatik eğilim düzeyinin kişisel yeterlik algısına göre Kruskal Wallis analizi sonuçları*

	Kişisel Yeterlik Algısı	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	<i>p</i>	Anlamlı fark
Empatik beceri	Yeterli	26	34,92	2	.190	.908	-
	Oldukça Yeterli	37	36,22				
	Yetersiz	8	38,50				
Empatik eğilim	Yeterli	26	42,75	2	6.81	.033*	Yeterli- Yetersiz
	Oldukça Yeterli	37	34,31				
	Yetersiz	8	21,88				

* $p > .05$

Tablo 3’de görüldüğü gibi, empati kurmada kendilerini kişisel olarak yeterli görüp görmemelerine göre katılımcıların empatik beceri düzeyinde anlamlı farklılık saptanmamıştır. Empati kurmada kendini kişisel olarak yeterli gören katılımcılar ile empati kurmada kendini kişisel olarak

yetersiz gören katılımcıların empatik eğilim düzeyinde anlamlı farklılık saptanmıştır. Bu fark Mann Whitney U testiyle incelendiğinde empati kurmada kendilerini kişisel olarak yeterli olarak algılayanların empati kurmada kendilerini kişisel olarak yetersiz olarak algılayanlara oranla daha yüksek empatik eğilim ortalama değerine sahip oldukları bulunmuştur ($U=47.00, p<.020$).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ilköğretimde çalışan psikolojik danışmanların empatik beceri ve empatik eğilim düzeyleri incelenmiş; bayan katılımcıların empatik eğilim puan ortalamalarının baylara göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu sonuç, empatik olduğu belirlenen danışmanların etkileycilik, uzmanlık ve güvenilirlik açısından etkili bulunduğunu ancak cinsiyetin önemli bir değişken olmadığını (Redfern ve Dencey, 1993) ve cinsiyetin empati beceri düzeyi puanlarında etkili olduğunu (Uygun, 2006) ortaya koyan çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermemekte ancak kadınların duygusal zeka puanlarının erkeklerinkinden anlamlı şekilde yüksek olduğunu (Austin ve ark., 2005) ve empatik beceri puanlarında cinsiyetler arasında farkın anlamlı olmadığını fakat kız öğrencilerin puan ortalamalarının erkek öğrencilerden yüksek olduğunu (Alkaya, 2004) belirten çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Cinsiyet, sosyokültürel standartlarla belirlenen “erkeklik” ve “dişilik” arasındaki farklardır. Ergenlik döneminde gelişen cinsel kimlik, hem fiziksel süreçlerin hem de cinsiyetin birlikte bir işlevidir (Yavuzer, 2007). Ergenlik döneminde, erkek karakteri ile diş karakteri arasında belirli bir ayrılma sonunda yaşamın akışı üzerine kesin etki yapan bir karşıtlık ortaya çıktığının görüldüğü, eril ve dişil eğilimlerin farklılık yarattığı bilinir (Öneş, 1993). Bu çalışmada bayan psikolojik danışmanların empatik eğilimlerinin yüksek olduğu bulgusu kültürel yapıyla; cinsel kimlik ve rol farklılıklarına göre bayanların daha duyuşsal ve daha ilişkisel olmada pekiştirilmeleriyle de (Bacanlı, 2006) tutarlı görülmektedir. Ülkemizde cinsiyete özgü yüklenen roller, davranış kalıpları ve beklentiler cinsiyetler arasında farklı düşünme, davranma ve hissetme yaklaşımlarının gelişmesine neden olmaktadır.

Bebeklikten itibaren empatinin doğal bir ilerleyişinin olduğu, iki yaşında başkalarının duygularını gösteren işaretlere karşı daha hassaslaşan çocuğun, doğuştan getirdiği empatik eğilimli olma durumunu, çocukluk yaşantılarına bağlı olarak geliştirebileceği ya da geliştiremeyeceği (Goleman,1995, Bilgin, 1988, Dökmen, 2004) göz önüne alındığında, cinsiyet rolü gelişiminde bireylerin empatik eğilim düzeyinin bu gelişim sürecinden etkilendiği, bayanlarda artmasının desteklendiği anlaşılmaktadır. Cinsiyet rolü, kişinin içinde yaşadığı toplumda kendi cinsine atfedilen özellikleri taşıma derecesi olarak tanımlanmakta, kişinin içinde yaşadığı toplumda uygun görülen rolü taşımasının ruh sağlığı için önemli olduğu (Bacanlı,2006:133) ileri sürülmektedir. Cinsiyet farklılıkları ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda kızların sözel yeteneğinin erkeklerden daha yüksek olduğu, erkeklerin ise görsel-mekansal ve matematiksel yetenekte daha üstün oldukları, hem fiziksel hem sözel olarak daha saldırgan oldukları ve aynı zamanda kızlardan daha fazla saldırganlık kurbanı oldukları belirlenmiş, diğer etmenler açısından tartışmalı durumların yaşandığı belirlenmiştir (Bacanlı, 2006).

Bu çalışmada çocuğu olan psikolojik danışmanların empatik eğilim düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır ve bu sonucun kadının doğal biyolojik yapısıyla örtüştüğü düşünülmektedir. Analık, bir kadının başkasının duygu, düşünce, davranış ve ihtiyaçlarına en üst düzeyde duyarlılığını gerektirmektedir. Çocuğu olması, hem kadınların hem de erkeklerin, kişisel olarak ve kişilerarası ilişki becerilerinde, empatik olma açısından büyük gelişimlere ve değişmelere yol açan, kendisini gelişen çocuğun özelliklerine göre sürekli yenilemesini gerektiren bir yaşam deneyimidir. Yaşam dönemleri içinde genç yetişkinlik, Erikson’a göre psikososyal açıdan yakın ilişki kurmaya karşı yalıtılmış yaşamaya yönelik bir krizin yaşandığı dönemdir. Yetişkinlik evresinde ise üretkenliğe karşı durgunluk yaşama açısından psikososyal bir krizin çözülmesi gerektiği belirtilmektedir. Katılımcıların yaşı göz önüne alındığında, başkalarıyla yakın dostluklar kurma ve kariyerini güvenceye almanın yanı sıra, aile, toplum ve yeni nesillerin gelişimine katkıda bulunma açısından her iki dönemde özelliğini taşımaktadırlar. Çocuk sahibi olmak, her iki olumlu psikososyal duygunun gelişimine katkı sağlayan, bu yolla bireyin kişilik ve kişilerarası iletişim becerilerinin gelişimine katkı sağlayan bir unsurdur.

Cinsiyet farklılıklarının ve rollerin etkisi dışında, bireyin kendini nasıl gördüğü, algıladığı da bu araştırmada ortaya çıkan ve empatik eğilim üzerinde etkisi olduğu saptanan bir bulgudur. Katılımcılara, bilgi formu aracılığıyla, empati kurmada kendi kişisel yeterliklerini nasıl algıladıkları sorulmuş ve büyük bir çoğunluğu kendini yeterli veya çok yeterli algıladığını ifade etmişlerdir. Kendilerini empati kurmada kişisel olarak yeterli hissedenden psikolojik danışmanların empatik eğilim düzeylerinin, kendilerini yetersiz hissedenden psikolojik danışmanlardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuç empatik eğilimin kişisel olarak empati kurma potansiyelini yansıtması açısından kavramla tutarlılık göstermektedir. Kendini kişisel olarak empati kurmaya yeterli hissedenden psikolojik danışman, empatik olmaya daha eğilimlidir.

Bu çalışmada incelenen değişkenlere göre ilköğretimde çalışan psikolojik danışmanların empatik beceri düzeyinde, buna ek olarak yaşlarına ve kaç yıldır çalışıyor olduklarına göre empatik eğilim düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır. Elde edilen bu sonuç yaş, çalışma süresi ve çalıştığı servisten memnun olma durumu ile empatik beceri puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirten (Uygun, 2006); psikolojik danışmanlar ile sınıf öğretmenlerinin empatik beceri düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu halde bu farklılığın mesleki kıdemlerine göre, yaşlarına göre, medeni durumlarına göre, sosyoekonomik düzeye göre anlamlı farklılık göstermediğini belirten (Alper, 2007) çalışma sonuçları ile tutarlı görülürken, ilköğretim okulları rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri kapsamı ve uygulamalarıyla da ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Psikolojik danışmanların etkililiği ile empati ve yakın ilişki kurma becerileri arasında olumlu bir ilişki vardır (Brems, 1988) ve danışman rolünü hazırlanmada danışma becerilerini öğrenmenin önemli bir yeri bulunmaktadır (Chauvin, 2004). Empatik olarak anlayabilme ve anlayışı iletebilmeyi içeren empatik beceri, cinsiyetten, kişisel algılardan, yaşam biçimi ve eğitim düzeyinden bağımsız olarak, eğitimle geliştirilebilen temel iletişim becerilerinden biridir (İkiz, 2007). İlköğretim okulu birinci kademedeki danışmanlık hizmetlerinin özellikleri, amaçları, program geliştirme yaklaşımları diğer kademelerden çok farklıdır. Bu kademedeki psikolojik danışma hizmetleri, daha çok gruba, oyuna yöneliktir, küçük grup çalışmalarıyla yürütülmektedir, çocukla bire bir görüşmek ve hatta bireysel danışmanlık hizmeti yürütmeye değil, aile eğitimi, okul- öğretmen- aile işbirliği ve konsültasyon hizmetlerine ağırlık verilmektedir. Doğrudan bireysel yada grup danışmanlığı yürütmemeleri, ilköğretimde çalışan psikolojik danışmanların danışma becerilerini ve empatik beceriyi öğrendikleri halde yaşamlarına ve çalışma ortamlarına aktaramamalarına ve aktarabilseler de onların sosyodemografik değişkenlerinin empatik beceri düzeyinde etki yaratmamasına yol açtığı düşünülmektedir.

Bu çalışma sonuçlarına göre cinsiyetin ve çocuk sahibi olmanın ilköğretimde çalışan psikolojik danışmanların empati yeterlikleri üzerinde etkili olan değişkenler arasında yer aldığı ancak yaş ve çalışma yılının yer almadığı anlaşılmaktadır. Empati, psikolojik danışmanların diğer yardım mesleklerinde çalışanlardan belkide daha fazla sahip olmaları gereken bir özellik olarak düşünülmektedir. Adayların empatik olmayı geliştirmeleri, kendi kişisel özellikleriyle bütünleştirmeleri ve hem yaşamlarına hem de çalışma ortamlarına aktarmaları için lisans programlarında şube öğrenci sayılarının azaltılması ve beklide birkaç şubeye bölünmesi yoluyla daha fazla uygulamaya yer verilmesi önerilmektedir. Ayrıca erkek psikolojik danışmanların ve adayların duyuşsal ve ilişkisel olmada grup olarak eğitilmeleri ve eğitim esnasında daha fazla pekiştirilmeleri önerilmektedir.

Bu çalışma sonuçlarına göre kişisel yeterlik algısının empatik eğilim düzeyinde olumlu etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Adayların psikolojik danışma ilke ve teknikleri dersi ile uygulama dersleri kapsamında, çalışanların çalıştıkları kurumda yürüttükleri roller kapsamında psikolojik danışman olmanın gerektirdiği beceriler konusunda kendilerini ne derece yeterli algıladıklarının belirlenmesi ve takip edilmesi için sistemli çalışmalar yürütülmesi önerilmektedir. Ayrıca belirleme çalışmasında ortaya çıkan ihtiyaçlar hakkında eğitimler planlanması ve çalışanların birbiriyle deneyimlerini paylaşacakları küçük grup çalışmaları planlanması ve yürütülmesi önerilmektedir.

Psikolojik danışma alanının ve danışman eğitiminin temelinde önleyici ruh sağlığı bakış açısı yer almaktadır. Psikolojik danışmanların etkili önleme programı yürütmelerinde onların kişisel eğilimleri, yeterlikleri etkili olmakta ve bunun yanı sıra danışmanlık bilgi ve beceri düzeyinde donanımlı olmaları gerekmektedir. Itsuno (1993) ruh sağlığı yerinde çocuklar yetiştirmek için öğretmen eğitimi üzerine yoğunlaşılması gerektiğini, öğretmenlerin de çocuklarla sağlıklı iletişim kurabilmeleri için temel danışma becerileri kazanmaları gerektiğini belirtmiştir (Balcı, 1996). İlköğretim düzeyinde öğretmenler sınıf içinde kullandıkları sosyal ve kültürel faaliyetleri, insan ilişkileri eğitiminin bir parçası olarak değerlendirmekte, öğretmenlerin insan ilişkileri becerilerini kazanmalarının demokratik yaşam oluşturulması için önemli olduğu ileri sürülmektedir (Schug, 1989). Psikolojik danışmanların okullarda adeta bir psikolojik eğitmen ve iletişim becerileri uzmanı olarak öğretmenlerin kendilerini geliştirmelerine yönelik çalışmalar yapması da gerekmektedir. Bu tür çalışmalar kapsamında psikolojik danışmanın yürütücü yeterliklerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi için hizmetiçi eğitimlerin düzenlenmesi önerilmektedir.

Ailelere yönelik konsültasyon hizmeti sağlamanın temelinde de empatik yaklaşımla ihtiyacın ve hedeflerin belirlenmesi yer almaktadır. Aile kendini geliştirdiğinde bu gelişimin etkileri dolaylı olarak öğrencinin gelişimine katkı sağlayacak ve ortaya çıkması muhtemel sıkıntıları baştan engelleyici rol oynayacaktır. Bu açıdan ele alındığında ilköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmanların empati düzeylerinin, toplumun ve okulun ihtiyaçlarına yönelik önleyici çalışmalar yürütmelerinde, aile, öğretmen ve okul çalışanlarının da kendilerini geliştirmelerine yardımcı olabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Psikolojik danışmanlar bu becerileri lisans eğitimleri esnasında çeşitli dersler kapsamında görmekte ve öğrenmektedir. Onların bu becerileri uygulamada ve çalışma ortamına aktarmada desteklenmeye, çalıştaylar kapsamında alıştırmaya yapmaya ve süpervizyon almaya ihtiyaçları olduğu için hizmetiçi eğitimlerin bu formatta planlanması, üniversitelerle işbirliği halinde yürütülmesi önerilmektedir. Yeterlikleri arttıkça kendilerinden beklenenleri karşılamada daha becerikli olabilecek ve ruh sağlığını koruyarak tükenme yaşamamaları da desteklenmiş olacaktır. Bundan sonraki çalışmalarda psikolojik danışman adaylarının ve mezunlarının hem öğrenim esnasında hem de uygulamadaki ihtiyaçlarının ve yeterliklerinin belirlenmesinin önemli olduğu, katılımcıların sayısının artırılmasının ve erkek psikolojik danışmanların iletişim yeterliklerinin saptanmaya çalışılmasının katkısı olacağı düşünülmekte ve önerilmektedir.

Çocuk gelişimi üzerindeki sağlıksız etkisi nedeni ile üzerinde en çok çalışılan konulardan birisi çocuk saldırganlığıdır. Okullar, saldırganlığın görüldüğü yerler ve koruyucu etmenlerin öğretilbileceği kurumlar olmaları nedeniyle önleme çalışmaları için en uygun konumdadırlar (Korkut, 2004) İlköğretim okullarında eğitim ve öğretim faaliyetleri ile paralel olarak belirli beceriler kazandırılması, çocukların gelişim görevlerini yerine getirmelerine yardımcı olacak ve sonraki ortaokul, yüksekokul eğitimlerinde karşılaşılabilecekleri gelişimsel, durumsal veya kişilerarası problemlerin ortaya çıkmasını engelleyebilecektir. Güvenli okul atmosferi sağlamada ve sürdürmede, okul temelli önleme programlarının geliştirilmesi ve uygulanmasında okul psikolojik danışmanlarının önemli bir liderlik rolü olduğu belirtilmektedir. Saldırganlık ve şiddeti önleme programlarının öğrencilerin sosyal duygusal yeterlik becerileri olan empati ve kişiler arası iletişim becerileri, duygu ve öfke yönetimi, problem ve çatışma çözme üzerine odaklandığı görülmektedir (D'andrea, 2004; Butler ve Constantine, 2005; Korkut, 2004). Psikolojik danışmanların bu becerilere sahip olup olmadığının, bu beceri eğitimlerini yürütmenin yararlılığı konusundaki inançlarının ve bu tür beceri eğitimlerini yürütebilme yeterlikleri olup olmadığının belirlenmesi gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akboy, R ve İkiz, E (2007) *Psikolojik danışma ve rehberlikte çağdaş bir anlayış, yaşamla iç içe, yaşam boyunca*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Alkaya, Y. (2004). *Lise öğrencilerinin iletişim ve empati becerilerinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

- Alper, D. (2007). *Psikolojik danışmanlar ve sınıf öğretmenlerinin duygusal zeka düzeyleri-iletişim ve empati becerilerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Austin, E., Evans, J. P., Goldwater, R. ve Potter, V. (2005). A preliminary study of emotional intelligence, empathy and exam performance in first year medical students. *Personality and Individual Differences*, 39, 1395-1405.
- Bacanlı, H (2006) *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Batson, C.D., Fultz, J., Schoenrade, P.A. (1987). Distress and empathy: Two qualitatively distinct vicarious with different motivational consequences. *Journal of Personality*, 55,13-39.
- Bell, S.K., Coleman, J.K., Anderson, A., Whelan, J.P. ve Wilder, C. (2000). The effectiveness of peer mediation in a low-ses rural elementary school. *Psychology in the Schools*, 37, 505-516.
- Bilgin, N. (Editör) (1988). *Sosyal psikolojiye giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:48.
- Borders, L.D. (2002). School counseling in the 21. century: Personal and professional reflections. *Professional School Counseling*, 5, 180-185.
- Brophy, J.E., Good, T.L. (1974). *Teacher –students relationships: Causes and consequences*. New York: Rinehard and Winston.
- Bryant, J. (Editor) (2003). *Communication and emotion: Essays in honor of Dolf Zillmann*. Manwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates, Incorporated, 107-126.
- Burant, P.A. (1999). *Students' perceptions of teacher communication*. Dissertatin Submmited to the Collage of Human Research and Education at West Wirginia University.
- Butler, S.K., Constantine, M.G. (2005). Collective self-esteem and burnout in professional school counselors. *Professional School Counseling*, 9(1), 55-62.
- Brems, C. (1988). Dimensionality of empathy and its correlates. *The Journal of Psychology*. 123(4).329-337.
- Carruthers, W.L., Sweeney, B., Kmitta, D., Haris, G.(1996). Conflict resolution: An examination of research literature and model for program evaluation. *The School Counselor*, 44, 5-18
- Chauvin, I.A. (2004). Middle school counselors' perceptions of their experiences and training (Louisiana). DAI. February. 3102778.
- Chung, R. C., Bemak, F. (2002).The relationship of culture and empathy in cross-cultural counseling. *Journal of Counseling and Development*. 80(2), 154-160.
- Cormier, W.H. ve Cormier, L. S. (1991). *Interviewing strategies for helpers* (3rd Edition). Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company.
- D'andrea, M. (2004) Comprehensive school-based violence prevention training: A developmental-ecological training model. *Journal of Counseling and Development*, 82, 277-286.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergis*, 21(1-2), 155-190.
- Dökmen, Ü. (2004) *İletişim çatışmaları ve empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Drake, D., Hebert, E.P. (2002). Perceptions of occupational stres and strategies for avoiding burnout: case studies of two female teacher-coaches. *Physical Educator*, 59, 4.
- Erkan, S. (2006). *Okul psikolojik danışma ve rehberlik programlarının hazırlanması*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Goleman, D. (1995). *Duygusal zeka: Neden IQdan daha önemlidir?*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Houser, R. (1998). *Counseling and educational research*. Thousand Oaks, CA:Sage.
- Humphries, T.L.(1999). Improving peer mediation programs: Student experience and suggestions. *Professional School Counseling*, 3, 13-20
- İkiz, F. E (2006) *Danışma becerileri eğitimi danışmanların empatik eğilim, empatik beceri ve tükenmişlik düzeyi üzerindeki etkisi*, Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.İzmir.
- Johns, H. (1996) *Personal development in counselor training* .London, GBR: British Library Cataloguing-in-Publication Data.
- Jodry, J. (2003). From patient to client to fellow teacher: How psychotherapists grow through their interactions on the therapeutic relationship. DAI. October. 3087819.
- Korkut, F (2004) *Okul temelli önleyici rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: Anı yayıncılık.

- Külahoğlu, Ş (2004). *Okul psikolojik danışma ve rehberlik programlarının geliştirilmesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Morgan, C. T. (1993). *Psikolojiye giriş*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.
- Myrick, D. R. (1997) *Developmental guidance and counseling: A practical approach*. Third Edition, Minneapolis: Educational Media Corporation.
- Nazlı, S (2003) *Kapsamlı gelişimsel rehberlik ve psikolojik danışma programları*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Okun B.F. (1997). *Effective helping. interviewing and counseling techniques*. (5. Baskı). USA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Öneş, A. Avni (Çev.)(1993). *Freud: Cinsiyet üzerine (6.basım)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Redfern, S., Dancey, C P. (1993). Empathy: Its effect on how counselors are perceived. *Journal Of Guidance and Counseling*. 21(3), 03069885.
- Sargın, N. (1993). *Rehber öğretmenlerin empati düzeylerinin geliştirilmesine ilişkin bir model önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schug, M.C.(1989). Why teach social studies? Interviews with elementary teachers?. *DIA. EJ*. 392891.
- Thompson, R.A. (2002). *School counseling: best practices for working in the schools*. New York: Bruner-Routledge.
- Uygun, E. (2006). *Psikiyatri servisinde çalışan hemşirelerin empati beceri düzeylerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Yavuzer, H (2007) *Doğum öncesinden ergenlik sonuna çocuk psikolojisi (30. Basım)* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Zinck, K., ve Littrell, J.M. (2000). Action research shows group counseling effective: With at-risk adolescent girls. *Professional School Counseling*, 4, 50-60.